

ՄՓՑՈՒՌՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ 2009 Թ. ՀԱՅ-ԹՈՒՐԳԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ

ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻՆ

Արա Հովհաննիսյան¹

DOI 10.46991/jos.2024.25.1.247

Հայ-թուրքական հարաբերությունների հարցը մշտապես մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել հայության շրջանում: Այն մեծապես կարևորվել է հատկապես Միյուռքում: 1991 թվականից ի վեր Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունները կարգավորելու մի քանի փորձեր են ձեռնարկվել, սակայն դրանք ոչ մի արդյունքի չեն հանգեցրել, քանի որ Թուրքիան մշտապես առաջ է քաշել Հայաստանի համար անընդունելի նախապայմաններ:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ամենագործուն փորձը նախաձեռնել է Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանը: Սակայն 2009 թ. հոկտեմբերի 10-ին ստորագրված հայ-թուրքական արձանագրությունները հանգեցրին հայության, նամանավանդ սփյուռքահայության շատ խիստ հակազդեցությանը: Կազմակերպվեցին բողոքի ստորագրահավաքներ, ցույցեր, հանրահավաքներ: Միյուռքում կար նաև մի փոքրաթիվ հատված, որը կոչվեց գործընթացի կարգավորմանը:

Կարող ենք արձանագրել, որ սփյուռքահայերի և Միյուռքում գործող կազմակերպությունների ճնշող մեծամասնությունը իրենց խիստ դժգոհությունն էին արտահայտում 2009 թ. հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացին և ամեն կերպ փորձում էին առկախել այն, քանի որ կարծում էին, որ ստորագրված արձանագրությունները իրենց մեջ ներառում են շատ նախապայմաններ, որոնք վտանգավոր են Հայաստանի և հայ ժողովրդի համար: Կարելի է փաստել նաև, որ գործըն-

¹ Արա Հովհաննիսյանը ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ է, պատմական գիտությունների թեկանծու, էլ. փոստ՝ arahovhannisyan@ysu.am, ORCID 0009-0002-8421-5908:

թացի բարեհաջող ընթացքին երկուստեք խանգարեցին մի շարք ներքին և արտաքին քաղաքական հանգամանքներ:

***Բանալի բառեր՝** հասարակական-քաղաքական շրջանակներ, հայկական սփյուռք, հայ-թուրքական հարաբերություններ, հաշտեցման գործընթաց, ֆուտբոլային դիվանագիտություն, ստորագրված արձանագրություններ, նախապայմաններ, բողոքի դրսևորումներ:*

Հայ-թուրքական հարաբերությունները մշտապես եղել են հայության հասարակական-քաղաքական շրջանակների հետաքրքրության կենտրոնում: Այս հարցը շատ զգայուն արձագանք է ունեցել հատկապես Սփյուռքում, քանի որ հայ-թուրքական հարաբերությունների ցանկացած զարգացում փոխկապակցված է համահայկական կարևորություն ունեցող հիմնախնդիրների և, մասնավորապես, Հայոց ցեղասպանության ճանաչման խնդրի հետ:

Թեև 1991թ. դեկտեմբերի 24-ին Թուրքիայի Հանրապետությունը պաշտոնապես ճանաչել է Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը, Հայաստանի և Թուրքիայի միջև չեն հաստատվել դիվանագիտական հարաբերություններ: 1993 թ. Թուրքիան միակողմանիորեն փակել է Հայաստանի հետ օդային և ցամաքային *սահմանները՝ պայմանավորելով դա Արցախյան պատերազմում տեղի ունեցող* զարգացումներով: 1994 թ. կնքված զինադադարից հետո 1995 թ. Թուրքիան վերաբացել է օդային սահմանը²:

Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ, սկսած 1991 թվականից, կատարվել են մի քանի փորձեր, սակայն դրանք որևէ արդյունքի չեն հանգեցրել, քանի որ Թուրքիան, չնայած այն հանգամանքին, որ մշտապես հայտարարել է հարաբերություններ-

² Երկկողմ հարաբերություններ, Թուրքիա, <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/tr> (մուտքի ամսաթիվ 23.06.2023):

րի հաստատման և կարգավորման պատրաստակամության մասին, այնուամենայնիվ, որևէ գործուն քայլ չի կատարել դրանք կյանքի կոչելու համար: Ավելին, հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը գրեթե միշտ ավարտվել է դեռ չսկսված, քանի որ Թուրքիան մշտապես առաջ է քաշել Հայաստանի համար անընդունելի նախապայմաններ³: 1993 թվականից ի վեր Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորումը Անկարան կապում էր Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հետ: Թուրքիան փակ էր պահում իր սահմանը՝ դրանով, փաստորեն, մասնակցելով Ադրբեյջանի կողմից Հայաստանի շրջափակմանը⁴:

2009 թ. հայ-թուրքական հաշտեցման գործընթացը: Հայաստանի և Թուրքիայի հարաբերությունները կարգավորելու ուղղությամբ ամենագործուն փորձը թերևս 2009 թ. ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի նախաձեռնած հայ-թուրքական հաշտեցման գործընթացն էր, որին սկզբից նեթ տարբեր ձևերով դեմ արտահայտվեցին սփյուռքյան շրջանակները՝ ամեն կերպ փորձելով վիժեցնել այն:

Նախագահ Սերժ Սարգսյանի հրավերով 2008 թ. սեպտեմբերի 6-ին Երևան ժամանեց Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլը՝ դիտելու Հայաստանի և Թուրքիայի ֆուտբոլի հավաքականների հանդիպումը: Հայաստանի և Թուրքիայի նախագահների երևանյան հանդիպումով սկսված «ֆուտբոլային դիվանագիտությունը» շարունակվեց երկու երկրների արտգործնախարարների մի ամբողջ շարք հանդիպումներով և Շվեյցարիայի Համադաշնության արտա-

³ Հայաստան-Թուրքիա հարաբերություններ. 4 ղեկավարների դիրքորոշումները, (մուտքի ամսաթիվ 23.06.2023) <https://fip.am/16093>, 24.10.2022 (մուտքի ամսաթիվ 23.06.2023):

⁴ Այդաբիրյան Ռ., Լիպարիտյան Ժ., Փափազյան Թ., Սպիտակ թուղթ, 2020 թ. Ղարաբաղյան պատերազմը և Հայաստանի ապագա արտաքին քաղաքականությունները, 2021 թ., հուլիս, էջ 42, <https://enlightngo.org/wp-content/uploads/2022/01-final.pdf> (մուտքի ամսաթիվ 23.06.2023):

քին գործերի նախարարության միջնորդությամբ՝ հայ-թուրքական գաղտնի դիվանագիտական բանակցություններով⁵:

2008 թ. սեպտեմբերին Թուրքիայի նախագահի այցով Հայաստան երկխոսության նոր փուլ սկսվեց հարաբերությունների կարգավորման համար, որը դիվանագիտական շրջանակներում հայտնի է «Ճանապարհային ծրագիր» կամ «Ֆուտբոլային դիվանագիտություն» անվանումներով: Սա Թուրքիայի բարձրաստիճան պաշտոնյայի առաջին պաշտոնական այցն էր Երևան՝ 73 տարի հետո⁶:

2009 թ. ապրիլի 22-23-ի գիշերը՝ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակության ու ոգեկոչման նախօրեին Հայաստանը և Թուրքիան միջնորդ Շվեյցարիայի հետ տարածեցին հայտարարություն «Ճանապարհային» քարտեզի մասին⁷:

2009 թ. ապրիլի 24-ի նախօրեին Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված և Շվեյցարիայի միջնորդությամբ պատրաստված համաձայնագրի ուղեգծի պատմությունը տհաճ անակնկալ էր, որն առաջին հերթին հայությանը զայրույթ պատճառեց իր ընտրված ժամանակագրության առումով, քանզի Սփյուռքում ոմանք սկսեցին կարծել, որ այդ նախաձեռնության մեջ թուրքական պարզ խաղ է երևում: Խաղ, որ ուղղված էր կանխելու Թուրքիային սպառնացող ամենամյա և անմիջական վտանգը, որը գալիս էր «ցեղասպանություն» բառից և որը կարող էր ներառվել

⁵ Սաֆարյան Դ., Մելիքյան Գ., Ոսկանյան Վ., Սաֆարյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղի հարցը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական դիսկուրսում, Երևան, 2017, էջ 95–107:

⁶ Շիրանի Ա., Հայաստան-Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների զարգացումը /1991–2013 թթ/, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2014, թիվ 1, էջ 125, https://arar.sci.am/Content/39557/file_0.pdf (մուտքի ամսաթիվ 23.06.2023):

⁷ Ձախողված ֆուտբոլային դիվանագիտությունը. ժամանակագրություն, <https://www.civilnet.am/news/177401/> (մուտքի ամսաթիվ՝ 15.08.2023):

ԱՄՆ նախագահ Բ. Օբամայի ապրիլի 24-ի ճառի մեջ: «Ֆուտբոլային դիվանագիտությունը» տարբեր ուղղություններով սկսել էր տալ իր պտուղները և ունենալ իր հետևանքները: Հայաստանի ու Թուրքիայի արտաքին գործոց նախարարները ապրիլի 22-ին ստորագրեցին այդ ուղեգիծ–համաձայնագրի սկզբունքային ծրագրի տակ, որից երկու օր հետո, նախագահ Օբաման, մնալով բեմադրությանը հավատարիմ, չարտասանեց այդքան սպասված բառը, մերժեց հայ ժողովրդի 1915 թ. ապրածը կոչել իր անունով, փոխարենը ողջունեց հայերի ու թուրքերի երկխոսության ջանքերը⁸:

Ըստ Սամվել Ֆարմանյանի՝ հայ-թուրքական գործընթացի սկզբնավորման գործում առանցքային նշանակություն ունեցավ Բարաք Օբամայի ընտրությունը 2008 թ. նոյեմբերին ԱՄՆ նախագահի պաշտոնում: Վերջինիս նախընտրական խոստումներից մեկն այն էր, որ նա խոստացել էր ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Սակայն ընտրվելուց հետո թուրքական լոբբիստական կառույցները, Պենտագոնը և շատ այլ ազդեցիկ դերակատարներ նախագահին հասցրել էին ներկայացնել, թե ինչ հետևանքներ կունենա իր նախընտրական խոստումներից այդ մեկի իրագործումն ԱՄՆ ազգային շահերի տեսանկյունից: Սպիտակ տան ճանապարհին Օբաման արդեն գիտեր, որ չի իրագործելու իր նախընտրական խոստումը և հայ-թուրքական գործընթացը իսկական փրկօղակ էր նրա համար⁹:

Եթե հնարավոր լիներ ամերիկյան միջնորդությամբ հասնել Հայաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունների կարգավոր-

⁸ Հայաստան -Թուրքիա յարաբերություններու «բնականոնացում», «մեր պատմությունը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

⁹ Ֆարմանյան Ս., Միայնակ ընդդեմ ճակատագրի. Ֆուտբոլային դիվանագիտություն, Երևան, 2023, էջ 195:

մանը գործընթացն Օբամայի վարչակարգին տալու էր լեգիտիմ հնարավորություն՝ բարձրացնելով ընթացող դիվանագիտական խաղի որակը՝ արդեն նախագահի և պետքարտուղարի մակարդակով ներգրավվել հայ-թուրքական գործընթացում: Նրանք փորձելու էին սկսել դուրս չգալ ամերիկահայ ընտրողների և քաղաքական ազդեցիկ թիմակիցների առաջ, որոնք ժամանակին համանման հրապարակային խոստումներ էին տվել: Փորձ էր արվում նախագահի նախընտրական խոստման չիրագործումը արդարացնել հանուն էլ ավելի բարձր նպատակի՝ հայ և թուրք ժողովուրդների ու պետությունների հաշտեցման¹⁰:

Սեպտեմբերի սկզբին, երբ, վերջապես, հայտնի դարձավ փաստաթղթի ամբողջական բովանդակությունը, պարզվեց, որ տվյալ համաձայնագրի գլխավոր կետերը ավելի քան անընդունելի են հայության մեծամասնության համար: Վերանայման ենթարկել պատմությունը, քննարկման նյութ դարձնել մեր անցյալը, ամբողջ ժողովրդի ապրած անասելի տառապանքը: Դեռ չենք խոսում Կարսի համաձայնագրով ճշտված սահմանների պաշտոնականացման, սահմանի վերաբացումը դարաբաղյան անընդունելի և թաքուն պահանջներով պայմանավորելու երևույթների մասին: Այն էլ հարց է, թե սահմանի բացումը իրապես նպաստավոր կլինե՞ր Հայաստանի համար: Հարցը շատ հեռու էր միանշանակ բոլորին գոհացնելուց, որքան Սփյուռքում, նույնքան էլ Հայաստանում¹¹:

Հայկական կողմի նախաձեռնությամբ, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման փորձի արդյունքում, 2009 թ. հոկտեմբերի 10-ին Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հան-

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 196:

¹¹ Հայաստան-Թուրքիա յարաբերություններու «բնականոնացում», «մեր պատմութիւնը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

րապետության արտաքին գործերի նախարարները Յուրիխում ստորագրեցին «Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին» և «Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացման մասին» արձանագրությունները¹², ինչը սակայն միանշանակ չընդունվեց ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռքում:

Համաձայնագիրը, ըստ ստորագրող կողմերի, «առանց նախապայմանի» էր, ինչը շատ հաճախ շեշտվում էր: Նախագահ Սարգսյանն էլ նշել էր այդ մասին ևս մեկ անգամ ստորագրությանը նախորդող իր ելույթի մեջ: Սակայն բավական է նայել արձանագրություններում նշված սահմանումներին և Թուրքիայի բարձրաստիճան դեմքերի այս թեմայով արած արտահայտություններին, հասկանալու համար, որ որոշ կետեր, որոնք մեր համար անսակարկելի են, ինքնաբերաբար նախապայմաններ են թելադրում: Նույնքան կենսական որոշ այլ հարցերի առնչությամբ ևս քողարկված նախապայմաններ կային, ինչպես արցախյան հակամարտության մասին ծածուկ և վարպետորեն ստեղծված թելադրանքները¹³:

Արձանագրությունների ստորագրումը բերեց հայության, մանավանդ սփյուռքահայության շատ բուռն հակազդեցությանը: Կազմակերպվեցին բողոքի ստորագրահավաքներ, ցույցեր, հանրահավաքներ: Մարդաշատ ցույցեր տեղի ունեցան Երևանում, Փարիզում, Բեյրութում, ԱՄՆ-ում և հայաշատ այլ վայրերում: Առավելապես հատկանշական էին Փարիզի, Բեյրութի և Նյու Յորքի ցույ-

¹² Երկկողմ հարաբերություններ, Թուրքիա, <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/tr> (մուտքի ամսաթիվ՝ 23.06.2023):

¹³ Հայաստան-Թուրքիա յարաբերություններում «բնականոնացում», «մեր պատմությունը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

ցերը, այն առումով, որ դրանք տեղի ունեցան նախագահ Սարգսյանի ներկայության ժամանակ, այն քաղաքները, ուր նա շտապել էր համոզելու համար տեղի հայ համայնքները: Փարիզի ցույցը նաև բեմ հանդիսացավ ծանրակշիռ միջադեպերի համար, երբ ոստիկանությունը բիրտ ուժ կիրառեց ժողովուրդին հեռացնելու համար Կոմիտասի արձանի մերձակայքից, ուր, ըստ կանոնակարգի, պետք է այցելեր նախագահ Սարգսյանը: Վերջինս իր կարճատև այցելության ընթացքում բախվեց բողոքի բուռն արտահայտումներին: Աննախադեպ էր երևույթը այն առումով, որ առաջին անգամ Հայաստանի նախագահը իր կատարած այցելության ժամանակ նման ընդունելության արժանացավ Սփյուռքի կողմից¹⁴:

Իր համահայկական ուղևորության ընթացքում, որտեղ նախագահ Սարգսյանը նպատակ էր հետապնդում Սփյուռքի ներկայացուցիչների հետ քննարկել հայ-թուրքական գործընթացը տեղի ունեցան շատ դահլիճային հանդիպումներ: Այս հանդիպումներին Սփյուռքում գործող կառույցներից առավել լավ պատրաստվել էր ՀՅԴ-ն: Ականատեսների գնահատմամբ ՀՅԴ-ն, երևի թե, այս հանդիպումներին ավելի լավ էր պատրաստվել քան նախագահի աշխատակազմը և իր մոտեցումներով ստեղծում էր Սփյուռքում ճնշող մեծամասնություն լինելու տպավորություն¹⁵:

Կոմիտասի արձանի մոտ տեղի ունեցած հայտնի դեպքերից հետո Փարիզում եվրոպահայության հետ տեղի ունեցած դահլիճային հանդիպմանը մասնակցեցին Սփյուռքի եվրոպական շատ կառույցների մոտ 8 տասնյակ ներկայացուցիչներ: Օրինակ Եվրոպայի Հայ դատի պատասխանատու Հիլդա Չոբոյանի կարծիքով Թուրքիան ոչ մի շահ չուներ մինչև վերջ գնալու և սահմանը բացե-

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Ֆարմանյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 261:

լու: Այն նպատակ էր հետապնդում չեզոքացնել Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը ուղղված աշխարհասփյուռ հայության ջանքը և միտում ունեւ որ հայանպաստ դիրքերից գնալու արցախյան հարցի կարգավորմանը: Վերջինիս խոսքով ոչ մի կերպ չի կարելի թույլ տալ հայ ազգի պառակտումը¹⁶: Նման հանդիպումների ժամանակ տեղի էին ունենում նաև որոշ շրջանակներից ուղղորդված նախագահին աջակցության ելույթներ¹⁷: Ի պատասխան այն քննադատություններին, որ հանդիպումը ձևական է և ամեն ինչ որոշված՝ նախագահը պատասխանեց, որ ոչինչ կանխորոշված կամ վերջնական որոշված չէ և լուրջ փաստարկների դեպքում կարելի է ցանկացած որոշում կայացնել:

Հանդիպման ընթացքում մասնակիցները հիմնականում մատնանշում էին այն վտանգները, որոնք կարող էին տեղի ունենալ արձանագրությունների ստորագրումից հետո: Թեև վերջիններս, ընդհանուր առմամբ, դրական էին վերաբերվում դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանն ու սահմանների վերաբացմանը, քանի որ գիտակցում էին, թե որքան դժվար է Հայաստանի համար տարիներ շարունակ գտնվել շրջափակման մեջ, բայց պնդում էին, որ սահմանների բացումը պետք է տեղի ունենա առանց նախապայմանների: Ըստ նրանց՝ առկա արձանագրությունները պարունակում էին քողարկված նախապայմաններ, որոնք ներառում են սահմանների ճանաչման, հողային իրավունքների հրաժարման, Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացի կանխարգելմանը վերաբերող վտանգավոր դրույթներ: Կոչ ուղղվեց նախագահին, որպեսզի վերջինս հրաժարվի արձանա-

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 261:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 263:

գրությունների ստորագրումից և ժամանակ հատկացնի խորհրդակցությունների համար¹⁸:

Ի պատասխան այս ամենի նախագահը նշել էր, որ եկել է կարծիքներ լսելու, այլ ոչ թե թելադրելու կամ համոզելու՝ ավելացնելով, որ երբեք թույլ չի տա, որպեսզի Հայոց ցեղասպանության եղելության հարցը կասկածի տակ դրվի: Մոտավորապես նույն կերպ էր պատասխանել նախագահը մյուս հարցերի վերաբերյալ հնչող մտահոգությունների մասով՝ պնդելով, որ հետամուտ է լինելու հայկական շահերի պաշտպանությանը¹⁹:

Եվրոպահայության հետ հանդիպումը, ընդհանուր առմամբ, անցավ լարված մթնոլորտում: Նախագահ Սարգսյանը լսեց եվրոպահայության բերանով հնչեցրած համայն հայության մտահոգությունները և մերժողական կեցվածքը: Նախագահը հասկացավ, որ հայ-թուրքական արձանագրություններն առկա դրույթներով ստորագրելու պարագայում հայությունը իր հետ չի լինի և կգոչի գորավոր «ՈԶ»-ը²⁰:

Հայ-թուրքական գործընթացի շուրջ Լիբանանում և Մերձավոր Արևելքում լարված մթնոլորտի աղբյուրներից մեկն Անթիլիասն էր: Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունն ու անձամբ Արամ Առաջինն իրենց դիրքավորել էին որպես գործընթացի համար մեկ ընդդիմախոս: Արամ Առաջինի ելույթները գործընթացի դեմ խորապես փոթորկել էին ավանդական Սփյուռքի ոգին և լայնորեն տարածվել Հայաստանում: Նախագահի այցելությունը Անթիլիաս անցավ շատ լարված մթնոլորտում, իսկ այցելության ընթացքում Անթիլիասի

¹⁸ ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի հետ հանդիպում Փարիզի մեջ. Ծանր մթնոլորտի մեջ կայացաւ խորհրդակցութիւնը, «Ազատ օր», Աթենք, օրաթերթ, 2009 թ., 5 հոկտեմբեր, էջ 3-4:

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Նույն տեղում:

բակում Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված խաչքարին նախագահ Սարգսյանի կողմից դրված ծաղկեպսակը վերջինիս հեռանալուց հետո շուտ տրվեց Անթիլիասում հավաքվածների կողմից և այդ կադրերը տարածվեցին լրատվամիջոցների կողմից²¹:

Համահայկական ուղևորության վերջին կանգառը Դոնի Ռոստովն էր, որտեղ Ռուսաստանի Դաշնության և ԱՊՀ շատ երկրների մեր հայրենակիցների հետ հանդիպումներն անցան լարվածության և աղմուկի իսպառ բացակայության պայմաններում: Ռուսաստանում բնակվող հայերը որքան էլ, որ նույն մտահոգություններն ունենային հայ-թուրքական գործընթացի կապակցությամբ պետության բարձրաստիճան պաշտոնյաների հրապարակային հայտարարությունները անանցանելի պատենեշ էին որևէ կազմակերպված բողոքի գործողության դիմելու համար²²:

Սակայն պետք է փաստել նաև, որ Ռուսաստանի որոշ քաղաքներում մեր հայրենակիցները բավական ակտիվ մասնակցում էին հայ-թուրքական արձանագրությունների դեմ կազմակերպված միջոցառումների: Օրինակ՝ Ռուսաստանի Նիժնի Նովգորոդ քաղաքում իրականացվում էր հայ-թուրքական արձանագրությունների մերժմանը նվիրված ստորագրահավաք: «Երկրամաս» տեղեկատվական կենտրոնի տեղեկացմամբ՝ ստորագրահավաքի կազմակերպման նախաձեռնությունը քաղաքում հրատարակվող «Կամուրջ» վերլուծական-տեղեկատվական ալմանախին էր: Ալմանախի գլխավոր խմբագիր Լիանա Պողոսյանի տեղեկացմամբ ստորագրահավաքը սկսվել էր օգոստոսի 16-ին և սեպտեմբերի 28-ի դրությամբ՝ հավաքվել էր շուրջ 500 ստորագրություն: Նրա հա-

²¹ Ֆարմանյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 283:

²² Նույն տեղում, էջ 284–285:

վաստմամբ ստորագրողներից շատերն ասել էին, որ եթե իրենք Հայաստանում լինեին, ապա կմիանային կառավարության շենքի դիմաց տեղի ունեցող բողոքի ցույցերին և հացադուլին²³:

Հոկտեմբերի 1–7 տևած համահայկական ուղևորության ընթացքում նախագահի հետ հանդիպումներին մասնակցեց աշխարհի շուրջ 80 երկրի հայ համայնքների ու կազմակերպությունների շուրջ 800 մեր հայրենակից: Ուղևորության ընթացքում փողոցներում ու հյուրանոցների դիմաց հայ-թուրքական գործընթացի դեմ իրենց բողոքն արտահայտեցին տասնյակ հազարավոր մարդիկ²⁴:

Հայաստանում ևս հայ-թուրքական արձանագրությունների դեմ դեռևս սեպտեմբերից տեղի ունեցան բողոքներ, ցույցեր, կազմակերպվեց հացադուլ ԱԳՆ և կառավարության շենքերի առջև: Արձանագրությունների ստորագրմանը նախորդող օրը, բազմա-հազարանոց բողոքի երթ անցկացվեց Երևանում: Բողոքի ակցիաներին մասնակցում էին ավելի քան 10 կուսակցություններ: Կար տեսակետ, որ եթե այսպես շարունակվի, կգա «Հայաստանի մայրամուտը», քանի որ երկիրը «թե՛ տնտեսապես, թե՛ քաղաքականապես կլուծեն Թուրքիային»: Երևանի տարբեր թաղամասերում ստորագրահավաք էր կազմակերպվում «հայ-թուրքական արձանագրությունների» դեմ: Ընդդիմադիր հիմնական ուժերի համոզմամբ «Հայաստան-Թուրքիա արձանագրությունների ստորագրումը իշխող վարչախմբի քաղաքական սնանկության, դիվանագիտական խեղճության հերթական ցավալի ապացույցն էր»²⁵:

²³ Ռուսաստանի հայերը մերժում են արձանագրությունները, «Ալիք», օրաթերթ, Թեհրան, 2009, 3 հոկտեմբեր, էջ 1:

²⁴ Ֆարմանյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 284–285:

²⁵ Հայաստան-Թուրքիա յարաբերություններու «բնականոնացում», «մեր պատմությունը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

Չնայած նման տրամադրությունների առկայությանը, սոցիալական հարցումներ անցկացնող «Սոցիոմետր» կենտրոնի նախագահ Ահարոն Աղիբեկյանը լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ հայտարարել էր, որ հասարակության 40–45 տոկոսն անտարբեր է տեղի ունեցող իրադարձությունների նկատմամբ²⁶։ Ըստ նրա, պատճառը կայանում էր նրանում, որ նրանց կացության վրա սահմանի բացումը ոչ մի կերպ չէր անդրադառնալու։

Ամերիկայի հայկական համագումարը, Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը և մի քանի կազմակերպություններ ու անվանի հայ գործիչներ հանդես էին եկել հայ-թուրքական գործընթացին աջակցելու հայտարարություններով և կոչ էին արել սփյուռքահայ այն կառույցներին, որոնք դեմ էին գործընթացին իրենց հատվածական օրակարգը առաջ չտանել Հայաստանի ապագայի հաշվին։ Ավանդական Սփյուռքի առավել կազմակերպված հատվածը, որ ՀՅԴ և քույր կառույցների ազդեցության տակ էր, դեմ էր գործընթացին։ Կազմակերպվածության, կարգապահության և ավելի մեծ ռեսուրսների տիրապետելու արդյունքում ՀՅԴ-ին հաջողվել էր այնպիսի ադմոնկ բարձրացնել, որ ստեղծվել էր տպավորություն, թե դա ամբողջ Սփյուռքի կարծիքն է։ Դրան գումարվում էր Սփյուռքի վերջին շերտի դժգոհությունը, նրանց՝ ուլքեր Հայաստանից հեռացել էին անկախությունից հետո։ Բացառությամբ, երևի, Ռուսաստան արտագաղթածների՝ գործընթացը պատեհ առիթ էր նրանց համար արտահայտելու դժգոհությունը Հայաստանի իշխանություններից²⁷։

Առկա դժգոհություններն ու բողոքի տարատեսակ դրսևորումները չկարողացան խոչընդոտ հանդիսանալ, և հոկտեմբերի 10-ին

²⁶ Նույն տեղում։

²⁷ Ֆարմանյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 253։

Յյուրիխում ամեն ինչ տեղի ունեցավ այնպես, ինչպես նախատեսված էր: Յյուրիխի համալսարանում տեղի ունեցած ստորագրության այս «պատմական» արարողությանը, ինչպես այն կորակեր համաշխարհային մամուլը, բացի Հայաստանի և Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարներ Է. Նալբանդյանից և Ա. Դավությանից, ներկա էին նաև ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Շվեյցարիայի արտաքին գործերի նախարարները, ԵՄ ԱԳԱԲ բարձր ներկայացուցիչը և Շվեյցարիայում Հայաստանի դեսպան Շ. Ազնավուրը²⁸:

Ընդհանուր առմամբ համաձայնագրի ստորագրումը գոհունակություն էր առաջացրել թուրքական իշխանությունների մոտ, սակայն համաձայնագիրը դրական աչքով չտեսնողների զանգվածն էլ բավական մեծ էր: Ազգայնական շարժում (ՄՀՓ) և Ժողովրդական Հանրապետություն կուսակցությունների (ՃՀՓ) գլխավորությամբ ընդդիմությունը բուռն կերպով քննադատում էր կառավարությանը՝ վերջինիս մեղադրելով անհեռատես քաղաքականություն վարելու մեջ, որը, ըստ նրանց, երկիրը տանելու էր դեպի անորոշ պարտավորություններով լի ապագա: Ժողովրդական խավերի մոտ ևս մեծ էր ընդդիմադիրների թիվը և կար այն համոզումը, ի միջիայլոց, որ Հայաստանը Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ուղղությամբ որոշակի երաշխիքներ է ստացել ԱՄՆ-ից՝ նախքան նման համաձայնագիր ստորագրելը²⁹: Ավելին, Թուրքիայի Հանրապետական ժողովրդական կուսակցության առաջնորդ Դենիզ Բայքալը Գյուլի և Էրդոգանի գործողությունները Երևան այցի նախօրեին բացեիքաց «դավաճանություն» որակեց և ներողություն

²⁸ Հայաստան-Թուրքիա յարաբերություններու «բնականոնացում», «մեր պատմութիւնը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

²⁹ Նույն տեղում:

խնդրեց աղբրեջանցիներից Գյուլի և Էրդողանի դավաճանության համար³⁰:

Աղբրեջանի հակազդեցությունը: Աղբրեջանի արտաքին գործերի նախարարության արձագանքը հայ-թուրքական արձանագրությունների վերաբերյալ անմիջական եղավ: Գրավոր հայտարարությամբ Բաքուն ասում էր. «Նախքան հայկական գործերի Աղբրեջանի գրավյալ հողերից նահանջը, Հայաստանի և Թուրքիայի հարաբերությունների կարգավորումն ուղղակի հակասում է Աղբրեջանի շահերին: Միաժամանակ, այն ստվերում է պատմական խոր արմատների վրա հիմնված թուրք-աղբրեջանական հարաբերությունների ոգին»: Բաքուն նաև օրակարգ էր բերել բնական գազի խաղաքարտը: Աղբրեջանը լուրջ կերպով ձգտում էր հակադարձել Թուրքիային: Ամենածանրակշիռն ու զգայունը կարող էր լինել գազի գների վերանայումը: Նախագահ Ալիևը այս առնչությամբ ազդանշան տվեց՝ ասելով. «ներկայիս Թուրքիային գազ ենք մատակարարում համաշխարհային սակագների մեկ երրորդով»³¹:

Ի պատասխան այս արձագանքին Թուրքիան անմիջապես լծվեց սիրաշահ խոսքերով մթնոլորտը մեղմացնելու գործին: Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարը, այս մասին ասաց. «նույնիսկ եթե երկինքը փուլ գա, մենք չենք փոխի մեր կեցվածքը»³², ակնարկելով Աղբրեջանի նկատմամբ Թուրքիայի եղբայրական քաղաքականությանը:

Գործընթացը, սակայն, սկիզբ էր առնելու համաձայնագիրը երկու երկրների խորհրդարանների կողմից վավերացվելուց հետո:

³⁰ Սաֆարյան Դ., «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» արձագանքներ թուրքական մամուլում, Բանբեր Երևանի համալսարանի-Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, Երևան, 2018, vol. 27, N 3, էջ 49:

³¹ Հայաստան-Թուրքիա յարաբերություններու «բնականոնացում», «մեր պատմությունը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

³² Նույն տեղում:

Համաձայնագրի համաձայն պետք է վերաբացվեր հայ-թուրքական սահմանը, որի համար նախատեսվում էր երկու ամիս ժամանակ:

Արձանագրությունների ստորագրումից հետո, սակայն, Թուրքիան կտրուկ փոխելով իր դիրքորոշումը՝ հրաժարվեց «խելամիտ ժամկետներում» և առանց նախապայմանների երկկողմ հարաբերությունները կարգավորելու ձեռք բերված համաձայնությունից³³: Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովում Արձանագրությունների վավերացումը պայմանավորեց Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցի կարգավորմամբ:

Ստորագրության հաջորդ օրը, հարցի մասին ունեցած իր ելույթում Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը իմիջիայլոց ասաց. «այնքան ժամանակ, քանի դեռ Հայաստանը դուրս չի եկել ադրբեջանական հողերից, Թուրքիան չի կարող կառուցողական կեցվածք որդեգրել»³⁴: Ավելի ուշ, 2009 թ. դեկտեմբերին վերջինս հայտարարեց, որ Անկարան արձանագրությունները չի վավերացնի՝ առանց դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման:

Հետագայում ևս, երբ պարզվեց, որ Թուրքիան, հակառակ իր հայտարարությունների, այդ հաշտեցմանը վերաբերվում է լոկ նախապայմաններով, ինքն էլ «արդարացավ» նրանով, որ իր կրտսեր եղբայր Ադրբեջանը խիստ դժգոհ է հայ-թուրքական հավանական կապերի ստեղծմամբ, քանի դեռ արցախյան հարցը իրենց ուզածով չի հանգուցալուծվել³⁵:

Խորհրդային Միության փլուզումից և Թուրքիայի Հանրապետության կողմից Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը

³³ Երկկողմ հարաբերություններ, Թուրքիա, <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/tr> (մուտքի ամսաթիվ 23.06.2023):

³⁴ Հայաստան-Թուրքիա յարաբերություններու «բնականոնացում», «մեր պատմութիւնը սակարկութեան նիւթ կրնար ըլլալ», կըսէիք Հայաստանն եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

³⁵ Ինչո՞ւ է գոհունակ Ազրպէյճանը հայ-թուրքական մոսկովեան բանակցութիւններից... <https://www.aztagdaily.com/archives/535449> (մուտքի ամսաթիվ 22.01.2022):

ճանաչելուց հետո Թուրքիայում իշխանության եկած բոլոր կառավարությունները Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման «զգայուն կետը» մշտապես համարել են թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունները. թուրք քաղաքական վերնախավի և գիտական ու լրագրողական ընտրանու ներկայացուցիչների զգալի մասը կրում էր Հայաստանին նախապայմաններ առաջադրող հայտարարությունների և հրապարակումների զգալի «բեռ», ինչն ակնհայտորեն հնարավոր չէր արագ թոթափել անգամ բարձր իշխանությունների կողմից ուղղորդվող որոշակի գործողությունների ու մոտեցումների պարագայում³⁶:

Սփյուռքում գործող քաղաքական ուժերի արձագանքը: Հայերեք քաղաքական կուսակցությունների նախաձեռնությամբ (ՌԱԿ, ՄԴՀԿ, ՀՅԴ) Լիբանանի շրջանային ղեկավար մարմինները 2010 թ. հունվարի 10-ին «Յակոբ Տեր Մելքոնեան» թատերասրահում անցկացրեցին ժողովրդային հավաք՝ «Մերժենք Հայաստան-Թուրքիա արձանագրությունների սահմանադրականությունը» կարգախոսով: Հավաքին ներկա էին լիբանանահայ հոգևոր առաջնորդները, համայնքային մարմինների և միությունների ներկայացուցիչներ, ինչպես նաև երիտասարդներ, ուսանողներ և ժողովրդային զանազան բազմություն³⁷:

Այս հավաքով և Հայաստանում Սահմանադրական դատարանի կողմից հայ-թուրքական արձանագրությունների մասին քննարկումների սկզբնավորման նախօրեին Սփյուռքում գործող մեր ամենաազդեցիկ կառույցները ևս մեկ անգամ արտահայտեցին

³⁶ «Տասը հարց, տասը պատասխան»/Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման ու երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրություններ (պատ. խմբ. պրոֆ. Ա. Սիմոնյան), Երևան., 2009, էջ 18–20:

³⁷ «Զարթոնք», օրաթերթ, թիվ 130, Բեյրութ, 12.01.2010:

իրենց միասնական տեսակետը՝ ընդդեմ հայ ժողովրդի ազգային անվտանգության խնդրո առարկա դարձնող գործընթացին, հատկապես տարբեր միջոցներով Թուրքիայի կողմից Հայաստանին ներկայացվող նախապայմանների շարունակման լույսի տակ:

Բացման խոսքով հանդես եկավ Հրայր Ճեպեճեանը, որը Հայաստան-Թուրքիա արձանագրությունները համարեց հակասական և ազգավնաս³⁸:

ՌԱԿ խոսքը փոխանցեց դոկտ. Վազգէն Ժամկոչեանը: Նրա խոսքով հայ և թուրք պատմաբանների հանձնաժողովի ճանապարհով Հայոց ցեղասպանության հարցի քննարկումը ինքնին հարված է ցեղասպանության ճանաչման գործընթացին, մինչ սահմանների փոխադարձ ճանաչումը՝ վերջակետ կհանդիսանա հայոց հողային պահանջատիրության անսակարկելի իրավունքին: Նա խոսեց նաև այն վտանգների մասին, որը սպառնում է Արցախի գոյությանը: Նա որոշակիորեն գովաբանեց հայրենի իշխանությունների նախանձախնդիր ու զգույշ քաղաքականությունը, որը նախաձեռնել է Թուրքիայի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու, ինչպես նաև շրջափակումը վերացնելու համար, բայց և այնպես վերապահումներ հայտնեց համաձայնագրերի մեջ տեղ գտած որոշ կետերի վերաբերյալ, հատկապես ինչ կվերաբերեր Ցեղասպանության և հողային պահանջատիրության հարցերին:

Ժամկոչեանը նկատեց, որ հայ-թուրքական արձանագրությունների մեջ հստակորեն երևում են թուրքական նախապայմաններն ու հայկական կողմի զիջումները ի հակառակ Հայաստանի նախագահի կողմից այս իմաստով արած հավաստիացումներին: Նա անհրաժեշտ համարեց, որ Հայաստանի Մահմանադրական

³⁸ Նույն տեղում:

դատարանը մերժի արձանագրությունների վավերացումը՝ առաջնորդվելով Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի պահանջներով:

ՄԴՀԿ-ի անունից խոսեց Ահարոն Շիրտրմեանը: Վերջինս հարցադրում արեց այն կապակցությամբ, որ թե արդյոք Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը ուղղակիորեն կապված չէ Հայաստանի ներկային, ապագային և նրա անվտանգությանն ու գոյությանը: Նա նշեց, որ Թուրքիան շարունակելու է իր քարոզչական, հոգեբանական, գաղափարական, ու տնտեսական պատերազմը հայ ժողովրդի դեմ, որ միշտ պատրաստ է նոր Սարդարապատների:

ՀՅԴ խոսքը արտահայտեց Տիգրան Ճինպաշեանը: Նա ասաց, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունը պարտավորեցնում է Հայաստանի կառավարությանը, որ չընդունի հայ ժողովրդի իրավունքները ոտնահարող այնպիսի նախապայմաններ, որոնք կան հայ-թուրքական արձանագրություններում: Նա շեշտեց, որ Հայաստանի սահմանադրական դատարանը և Ազգային ժողովը պետք է հայ ազգի կամքի հարազատ թարգմանը հանդիսանան և ընթացք չտան հայտնի արձանագրություններին:

Հավաքի ավարտին ընթերցվեց Հայաստանի Սահմանադրական դատարանին ուղղված հայ քաղաքական երեք կուսակցությունների միացյալ հուշագիրը³⁹:

Փաստորեն՝ մենք ականատես ենք լինում մի իրողության, որ Մփյուռքում գործող մեր բոլոր քաղաքական կուսակցությունները և հոգևոր կառույցները միակամ կերպով արտահայտելով իրենց տեսակետը՝ հիմնավոր կերպով իրենց բացասական վերաբերմունքն էին ցույց տալիս սկսված կարգավորման գործընթացին՝ մերժելով արձանագրությունները և կոչ անելով առկախել դրանք:

³⁹ Նույն տեղում:

Չնայած նշված իրողություններին, 2010 թվականի հունվարի 12-ին հրապարակվեց ՀՀ Սահմանադրական դատարանի (ՄԴ) որոշումը, որի համաձայն հայ-թուրքական «արձանագրություններում ամրագրված պարտավորությունները համապատասխանում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը»⁴⁰:

Սակայն այս որոշումից մի քանի ամիս անց՝ 2010 թվականի ապրիլի 22-ին, հաշվի առնելով թուրքական կողմի պատճառով ստեղծված իրավիճակը, փաստելով, որ Թուրքիան պատրաստ չէ շարունակել սկսված գործընթացը, ինչպես նաև արձագանքելով ՀՀ իշխող կոալիցիայի կուսակցությունների քաղաքական խորհուրդների համատեղ դիմումին, ՀՀ նախագահը հրամանագիր ստորագրեց արձանագրությունների վավերացման գործընթացի կասեցման մասին^[41]: Ապրիլի 22-ին նախ Հայաստանի իշխող կոալիցիան որոշում է կայացնում ՀՀ Ազգային ժողովում առկախել արձանագրությունների վավերացման ընթացքը, ապա նախագահ Սերժ Սարգսյանը հանդես է գալիս կոչով, որով հայտարարում է Հայաստանի Հանրապետության կողմից արձանագրությունների վավերացման ընթացքի կասեցման մասին: Այդ մասին ծանուցումն ուղարկվում է Թուրքիա:

Փաստաթղթերի վավերացման գործընթացը Թուրքիայի խորհրդարանում նույնպես սառեցված էր:

Հինգ տարի անց՝ 2015 թվականի փետրվարի 16-ին, ՀՀ նախագահի մեկ այլ հրամանագրով հայ-թուրքական արձանագրությունները հետ կանչվեցին Ազգային ժողովից, իսկ 2018 թ. մարտի 1-ի ՀՀ

⁴⁰ Սահմանադրական դատարանի որոշումը, <https://www.csi.am/hy/events/2010/01/12/decision> (մուտքի ամսաթիվ 14.03.2023):

⁴¹ Երկկողմ հարաբերություններ, Թուրքիա <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/tr> (մուտքի ամսաթիվ՝ 23.06.2023):

նախագահի հրամանագրով դադարեցվեց հայ-թուրքական արձանագրությունների կնքման ընթացակարգը⁴²:

Այսպիսով՝ ավարտվել է դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնման հերթական փորձը: Կարելի է արձանագրել, որ այս փորձի հաջող ընթացքին երկուստեք խանգարեցին մի շարք ներքին և արտաքին քաղաքական հանգամանքներ:

Սփյուռքյան շրջանակների կարծիքով Սփյուռքի քաղաքական ու հասարակական հատվածների միահամուռ ջանքերի շնորհիվ հաջողվեց մեծ և վճռական դերակատարություն ունենալ Մերժ Սարգսյանի նախաձեռնած հայ-թուրքական հաշտեցման գործընթացի վիժեցման գործում՝ ընդդիմանալով ժամանակի ՀՀ իշխանությունների վարած քաղաքականությանը⁴³:

Ս. Ֆարմանյանի կարծիքով, սակայն այս գործընթացում ամեն ինչ ի սկզբանե պարզ է եղել: Բոլորն իմացել են գործընթացի վերջնադրյունքի մասին, բայց ելնելով սեփական շահերից և չցանկանալով հարաբերությունները լարել ԱՄՆ-ի նման գերտերության հետ՝ դարձել են նրա նախաձեռնած խաղի մի մասը, մասնակցել այդ կեղծ օրակարգին և սպասարկել վերջինիս շահերը⁴⁴:

Փաստորեն՝ մենք կարող ենք եզրակացնել, որ հայ-թուրքական գործընթացը և Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը դրանք իրականում պայմանավորված էին թուրք-ամերիկյան բազմաշերտ հարաբերություններով և առնվազն միամտություն կլինեք կարծել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը կամ հայկական սփյուռքը կարող են այստեղ լուրջ գործոն հանդիսանալ, որքան էլ աշխատեն այս ուղղությամբ ու մեծ ճիգեր գործադրեն: Ուժերն ու շահերը

⁴² Նույն տեղում:

⁴³ Ինչու է գոհունակ Ազրայէճանը հայ-թուրքական մոսկովեան բանակցություններից <https://www.aztagdaily.com/archives/535449> (մուտքի ամսաթիվ՝ 22.01.2022):

⁴⁴ Ֆարմանյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 220–221:

խիստ անհավասարաչափ են: Միաժամանակ պետք է փաստել, որ անկախ առկա իրողություններից գործընթացի նկատմամբ իր խիստ բացասական վերաբերմունքն արտահայտեց Սփյուռքի գերակշիռ հատվածը և ամեն կերպ իր ուժերի ներածի չափով փորձեց կասեցնել այն, ինչի մասին են վկայում գործընթացի ողջ ընթացքում տեղի ունեցած իրադարձություններն ու կազմակերպված տարատեսակ բողոքի դրսևորումները:

ATTITUDE OF THE DIASPORA TO THE PROCESS OF NORMALIZATION OF ARMENIAN-TURKISH RELATIONS IN 2009

Ara Hovhannisyan⁴⁵

Armenian-Turkish relations have always been in the center of attention in Armenian socio-political circles. Especially in the Diaspora, this question caused a very ticklish reaction. Since 1991, several attempts were made to normalize relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey, but they did not lead to any results since Turkey always put forward unacceptable preconditions for Armenia.

The most effective attempt to regulate relations between Armenia and Turkey was initiated by the president of the Republic of Armenia, Serzh Sargsyan. However, the signing of the Armenian-Turkish protocols on October 10, 2009 led to a very strong opposition of Armenians, especially Armenians of the Diaspora. Gatherings of protest signatures, demonstrations, and meetings were organized. There was also a small part of the diaspora that spoke out for regulation of the process.

We can state that the overwhelming majority of people and organizations of the diaspora expressed their strong dissatisfaction with the process of Armenian-Turkish settlement and tried in every way to stop it, because they believed that the signed protocols include many preconditions that are dangerous for Armenia and the Armenian people. It can also be noted that a number of internal and external

⁴⁵ Ara Hovhannisyan is an Associate Professor at the Department of Armenian History of the Faculty of History, YSU, E-mail: arahovhannisyan@ysu.am, ORCID 0009-0002-8421-5908.

political circumstances on both sides prevented the successful course of this process.

Keywords: socio-political frameworks, Armenian diaspora, Armenian-Turkish relations, reconciliation process, football diplomacy, signed protocols, preconditions, protests.

ОТНОШЕНИЕ ДИАСПОРЫ К ПРОЦЕССУ НОРМАЛИЗАЦИИ АРМЯНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ 2009 ГОДА

Արա Օվաննիսյան⁴⁶

Армяно-турецкие отношения всегда находились в центре внимания армянских общественно-политических кругов. Особенно в диаспоре этот вопрос вызывал очень неоднозначную реакцию. С 1991 года было предпринято несколько попыток нормализации отношений между Республикой Армения и Турецкой Республикой, но они не привели ни к каким результатам, поскольку Турция всегда выдвигала неприемлемые условия для Армении.

Самая эффективная попытка урегулировать отношения между Арменией и Турцией была инициирована президентом РА Сержем Саргсяном. Однако подписание армяно-турецких протоколов, состоявшееся 10 октября 2009 года, привело к очень сильному противостоянию армян, особенно в диаспоре. Были организованы сборы подписей протеста, демонстрации, митинги. Лишь небольшая часть диаспоры высказывалась за урегулирования процесса.

Мы можем констатировать, что подавляющее большинство людей и организаций диаспоры выражали свое резкое недовольство к процессу армяно-турецкого урегулирования и всячески пытались его остановить, поскольку считали, что подписанные протоколы включают много предварительных условий, которые опасны для Армении и армянского народа. Можно также отметить, что успешному ходу этого процесса помешал ряд внутренних и внешних политических обстоятельств с обеих сторон.

⁴⁶ Արա Օվաննիսյան – к.ист.н., доцент кафедры истории Армении факультета истории ЕГУ, эл. почта: arahovhannisyan@ysu.am, ORCID 0009-0002-8421-5908.

Ключевые слова: общественно-политический круг, Армянская диаспора, армяно-турецкие отношения, процесс урегулирования, футбольная дипломатия, подписанные протоколы, предварительные условия, протесты.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Այդաբիրյան Ռ., Լիպարիտյան Ժ., Փափազյան Թ., Սպիտակ թուղթ, 2020 թ. Ղարաբաղյան պատերազմը և Հայաստանի ապագա արտաքին քաղաքականությունները, 2021 թ., հուլիս, <https://enlightngo.org/wp-content/uploads/2022/01-final.pdf>

2. Շիրանի Ա., Հայաստան-Թուրքիա միջպետական հարաբերությունների զարգացումը (1991–2013 թթ.), «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների», 2014, թիվ 1, էջ 120–127: https://arar.sci.am/Content/39557/file_0.pdf

3. Սաֆարյան Դ., «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» արձագանքներ թուրքական մամուլում, Բանբեր Երևանի համալսարանի-Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, Երևան, 2018, vol. 27, N 3, էջ 47–57:

4. Սաֆարյան Դ., Մելիքյան Գ., Ոսկանյան Վ., Սաֆարյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղի հարցը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական դիսկուրսում, խմբ. Ռ. Սաֆրաստյանի, Երևան, 2017, ԵՊՀ հրատ., 194 էջ:

5. «Տասը հարց, տասը պատասխան»/Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման ու երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրություններ (պատ. խմբ. պրոֆ. Ա. Սիմոնյան), Երևան., 2009, ԵՊՀ հրատ., 48 էջ:

6. Ֆարմանյան Ս., Միայնակ ընդդեմ ճակատագրի. Ֆուտբոլային դիվանագիտություն, Երևան, 2023, Նյու Մեք հրատ., 448 էջ:

7. Երկկողմ հարաբերություններ, Թուրքիա, <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/tr> (մուտքի ամսաթիվ՝ 23.06.2023):

8. Ինչո՞ւ է գոհունակ Ազրպեյճանը հայ-թուրքական մոսկովեան բանակցություններից...

<https://www.aztagdaily.com/archives/535449> (մուտքի ամսաթիվ՝ 22.01.2022):

9. Հայաստան — Թուրքիա յարաբերութիւններու «բնականոնացում», «Մեր պատմութիւնը սակարկութեան նիւթ չի կրնար ըլլալ» կ'ըսէիք, Հայաստան եւ Թուրքիա ստորագրեցին «պատմական» որակուած համաձայնագիրը, «Նոր Յառաջ», Փարիզ, 27.10.2009:

10. Հայաստան-Թուրքիա հարաբերություններ. 4 ղեկավարների դիրքորոշումները, 19.06.2021: <https://fip.am/16093> (մուտքի ամսաթիվ՝ 24.10.2022).

11. ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսեանի հետ հանդիպում Փարիզի մէջ. Ծանր մթնոլորտի մէջ կայացաւ խորհրդակցութիւնը, «Ազատ օր», Աթենք, օրաթերթ, 2009 թ., 5 հոկտեմբեր:

12. Ձախողված ֆուտբոլային դիվանագիտությունը. Ժամանակագրություն, <https://www.civilnet.am/news/177401/> (մուտքի ամսաթիվ՝ 15.08.2023).

13. Ռուսաստանի հայերը մերժում են արձանագրութիւնները, «Ալիք», օրաթերթ, Թեհրան, 2009, 3 հոկտեմբեր:

14. «Զարթօնք», օրաթերթ, թիվ 130, Բեյրութ, 12.01.2010:

15. Սահմանադրական դատարանի որոշումը, <https://www.csi.am/hy/events/2010/01/12/decision> (մուտքի ամսաթիվ՝ 14.03.2023).